

ნინო მაშია<sup>1</sup>

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

DOI: <https://doi.org/10.52340/sou.2023.19.06>

## სალოცავთან დაკავშირებული რამდენიმე სამიწათმოქმედო ტერმინისათვის მეგრულ-ლაზურში

**აბსტრაქტი.** სამეგრელო-ლაზეთში უხვადაა სამიწათმოქმედო საქმიანობასთან დაკავშირებული რიტუალები, რომელიც სხვადასხვა დროს დანიშნულების მიხედვით იმართებოდა: *შკვითული დღა* (შვიდეული დღე) - ჭირნახულის დაბინავების შემდგომი რიტუალი. *ბორიამ ოხვამერი* - სიმინდის ყანის ქარისგან დაცვის მიზნით წარმოთქმული სახვეწარი. *ნეძიმ თასუა* (კაკლის თესვა) - მოსავლიანობის სიუხვისათვის ტარდებოდა. *ძივა-ვობა* - გვალვის საწინააღმდეგო რიტუალია. ამ სახელწოდებითაა იგი ცნობილი აფხაზეთის მკვიდრთათვისაც. *ძივა-ს* - სემანტიკითაა გამოყენებული *ძვაბრა გონჯა, ძივოუ. კობინჯობა* - წვიმის ღვთაებისადმი მიძღვნილი რიტუალი. *აგუნა* - მწიფობის, მოსავლის, ნაყოფიერების ღვთაება. *კატუშ ინოკირაფა* - წარმართული რიტუალი გვალვის წინააღმდეგ, რათა მდინარე განრისხებულიყო და წვიმა მოეკლინებინა; ამ მიზნით ტარდებოდა რიტუალი *ოჭვიმფარი-ც* (წვიმის მოსახმობი რიტუალი). ყველანაირ ლოცვას მეგრულსა და ლაზურში *ხვამას* ეძახიან. ღმერთის შესაწირავი ღვინო, პური, საკლავი, თაფლი თუ სანთელი *ოხვამერი* ტერმინით იწოდებოდა.

**საკვანძო სიტყვები:** მეგრულ-ლაზური, სალოცავი, ლოცვა, მიწათმოქმედება, გვალვა, წვიმა, რიტუალი, ტერმინი.

Nino Mashia<sup>2</sup>

Sokhumi State University

### For some farming terms related to the shrine in Megrul-Lazuri

**Abstract.** In Samegrelo-Lazeti there are lots of rituals associated with the activities that were held at different times: *Shkvituli dgha* (seven days) - the ritual *after the*

<sup>1</sup> ნინო მაშია, ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

<sup>2</sup> Nino Mashia, Doctor of Philology, Associate Professor of Sokhumi State University.

*settlement . boriash okhvamer* - The good work for the protection of corn maize wind. *Nedish tasua* (walnut seed) - was carried out for the abundance of yield. *dzivaoba* - is a rhythm of drought. This name is also known for the inhabitants of Abkhazia. *dzivava* does semantikitaa used *dzvabra gonja* , *dzivou* . *kokhinjoba* - a ritual dedicated to the rain goddess. *aguna* is a fertility, harvest, fertility god. *Katush inokirafa* - a pagan ritual on the drought before the river to be angry and raining; For this purpose, the ritual *ochvimafari* was also performed (rain ritual).

All prayers are called in Megrelian and Laz *khvama*. God offering wine, bread, slaughter, honey and candle *okhvameri* term called. The analysis proved that Georgian –Megrelian- Laz material is basically Georgian. The difference appeared later. Laz language because of widely known reasons was more developed.

**Key words:** Megrul-Lazuri, shrine, prayer, farming, drought, rain, ritual, term.

*ძირითადი კვლევა.* საქართველოში სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში სოფლის მეურნეობა ასრულებდა ქვეყნის თვითმყოფადობის, თვითუზრუნველყოფისა და თავისთავადობის შენარჩუნების მნიშვნელოვან ფუნქციას. მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული ლექსიკა მეგრულ-ლაზურში მრავალფეროვანი და ცვალებადია. იგი კვალდაკვალ მისდევს საზოგადოების განვითარებას. დროთა განმავლობაში იკარგება ან ჩნდება კონკრეტული სამეურნეო დარგები, რაც საფრთხეს უქმნის არაერთი ლექსიკური ერთეულის გაქრობას. ამიტომ უძველესი დარგობრივი ლექსიკური ჯგუფების სრულად აღწერა და ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი მეტად საშური საქმეა.

საქართველოს დასავლეთ ნაწილში სამეურნეო ლექსიკის შესწავლისათვის, კერძოდ, სამიწათმოქმედო სამუშაოების შესრულებისას გამოყენებული რიტუალებისა და სალოცავთან დაკავშირებული კვლევისათვის აუცილებელია ვიცნობდეთ ამ კუთხის ისტორიას, კლიმატს, ნიადაგს, მეგრელებისა და ლაზების ტრადიციულ საქმიანობას, მათ შრომით ადათ-წესებს. ყველა პერიოდის აღმწერელი თუ მკვლევარი საგანგებოდ მიუთითებს აქაური მიწა-წყლის სიუხვეზე, სიმდიდრეზე და სიკეთეზე. ეს ხაზგასმულია ვახუშტი ბატონიშვილთან: - „ერთი მხოლოდ მუშაკად მოქმედი კაცი, მხოლოდ წალდ-თოხისა მქონებელი დასახლდების, მოიყვანს საზრდელსა ჯალბათსა და გარდაიხდის ბეგარასაცაო“ (ბატონიშვილი, 1941: 145). ანალოგიურად ახასიათებს სამეგრელოს ნიადაგებს კ. ბოროზდინი: „ხარობს ძალზე მრავალფერი კულტურა მცენარეთა სამეფოთაგან. აქაურს მიწას არავითარი ხელოვნური გაპატიება არ სჭირია, ისე ხორბალი

ერთორმოცად მოდის. სიმინდი და ღომი პირდაპირ საარაკო მოსავალს იძლევიან; კარგად მოდის ბამბა, უმაღლესი ხარისხის თუთუნის... თუთუნის ხე და ვაზი ხომ ყველა ეზომია“ (ბოროზდინი, 1934: 99). სამეგრელოს მიწის ნაყოფიერებაზე მიუთითებს ჟ. შარდენიც, რომელიც სამეგრელოში 1672 წ. ჩამოვიდა: „გარდა ღომისა სამეგრელოში მოჰყავთ დიდი რაოდენობით ფეტვი, უფრო ნაკლებად ბრინჯი, ხორბალი და პური, ხორბლის პურს მხოლოდ შეძლებულები ჭამენ“ (შარდენი, 1975: 113). ამ ცნობებს ავსებს ს. მაკალათია და მიუთითებს: „მიწა სამეგრელოში ურწყავია და ყველა მოსავალი ოდიოგან, მათ შორის სიმინდიც ამინდზე იყო დამოკიდებული“ (მაკალათია, 1941: 186). სათესი კულტურებიდან სამეგრელოში, ძირითადად მოჰყავთ ფეტვი, ღომი, სიმინდი, ხორბალი, ქერი, ჭვავი, ასევე ტექნიკური კულტურები.

მიწათმოქმედებას სამეგრელოში ხშირად ახლდა სხვადასხვა სალოცავებში ლოცვა უკეთესი მომასავლის მისაღებად, ჭირნახულის დასაბინავებლად.

ლაზურში ნათესების მფარველ ხატს **ხალადიდა**-ს უწოდებენ. **ხალადიდა** კომპოზიტია, **დიდა** ლაზურად დედაბერს ნიშნავს: „არ ოხორის ჯურთანე არ ბადი დო არ დიდა ქორტეს“ - ერთ სახლში ორი, ერთი ბერიკაცი და ერთი დედაბერი იყვნენ (თანდილავა, 2013: 195). **ხალა** (არაბ. hala) ლექსიკონების მიხედვით მამიდას ნიშნავს: „ბაბაში და ხალა-ს ვუწოდებთ“ - მამის დას „**ხალას**“ ვეძახით (ჩიქობავა, 1936: 101).

ლაზურში ცნობილია მოსავლიანობის ღვთაება **დიდა-მანგისა** (თანდილავა, 2013: 195). სიმინდის ყანა ქარისგან რომ დაეცვათ, მეგრელები ასრულებდნენ რიტუალს, სადაც წარმოთქვადნენ სახვეწურს, რომელსაც **ბორიამ ოხვამერი** ერქვა (მაკალათია, 1941: 331). ჭირნახულის დაბინავების შემდეგ სამეგრელოში იცოდნენ **შკვითული დდა**. ამ დღეს კლავდნენ გოჭს, ციკანს, ხბოს. ხარშავდნენ თევზს, აცხობდნენ ფეტვისა და პურის ფქვილის კვერებს, რომელსაც კვარი ჰქვია (თოფურია, 1984: 78).

ცნობილი რიტუალია **ნეძიმ თასუა** (კაკლის თესვა). ამ დროს ოჯახის უფროსი კაკალს და სხვა ყველა ჭირნახულის ცოტაოდენ თესლს ეზომი გაიტანდა დასათესად. ეს რიტუალი ტარდებოდა კარგი მოსავლისათვის. სამეგრელოში მიმართავდნენ წარმართულ რიტუალსაც - **კატუმ ინოკირაფა**, რომელიც გვალვის წინააღმდეგ გამოიყენებოდა (რათა მდინარე განრისხებულიყო და წვიმა მოევილინებინა) (ქობალია, 2010: 356). წვიმის მოსახმობი რიტუალი გახლდათ **ოჭვიმაფარი**, რაც გულისხმობდა ბაყაყის გასრე-

სას, საფლავიდან ძვლების ამოყრას, წყლის, ცის მთვარის რისხვას, რასაც წვიმა უნდა მოჰყოლოდა (ქობალია, 2010: 556).

ტერმინი **ძივავობა**-ც გვალვის საწინააღმდეგო რიტუალს აღნიშნავს, რომელიც იგივე სახელწოდებით არის ცნობილი აფხაზეთის მკვიდრთათვის. **ძივავა**-ს ეძახდნენ საფრთხობელას, გაბურძმულ ტიკინას, რომელსაც მლოცველები წვიმისათვის კარდაკარ ჩამოატარებდნენ. საფრთხობელას ჯერ წუწავდნენ, ხოლო შემდეგ მდინარეში აგდებდნენ, მისი სახით ასამარებდნენ გვალვას. **ძივავა** იგივეა, რაც **ძვაბრა**, **გონჯა**, **ძივოუ** (ქობალია, 2010: 556), ეს ტერმინი დღესაც შენარჩუნებულია: „მუ **ძივავა**-ს ქოგუქი-ა“-რა საფრთხობელას ჰგავხარ-ო“.

საგულისხმოა, რომ ყველანაირ ლოცვას მეგრულად **ხვამას** ეძახიან და ეს ტერმინი ლაზურშიც იდენტურია (თანდილავა, 2013: 882). **ხვამინი** (ლაზ) მიცვალებულის ლოცვაა, **ოხვამე** - სამლოცველო (თანდილავა, 2013: 689). **ოხვამე** მეგრულშიც სასაფლაოს, სამლოცველოს, საგოდებელს აღნიშნავს (ქობალია, 2010: 558). სამეგრელოს სინამდვილეში ღმერთის შესაწირავ ღვინოს, პურს, საკლავს, თაფლს, თუ სანთელს **ოხვამერს** ეძახიან. ალექსი ჭინჭარაული ძირს „ხვამ“ ბერძნულიდან ნასესხობად მიიჩნევს, ამბობს, რომ ბერძნულიდან სიტყვის სესხებისას ზანურმა **ხვამ ხომ** ფორმა მიიღო, ხოლო სვანურმა **ჯვამ**- (ჭინჭარაული, 1998: 2007).

ჰაინც ფენრიხისა და ზურაბ სარჯველაძის „ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ აღდგენილია ძირი \*ჯუამ-: ისინი ერთმანეთს უპირისპირებენ ზანურში მოცემული ხომ-ალა-სა (დღეობა, სალოცავი) და სვანურში დაცულ ლი-ჯუამ-ს („სალოცავი“) | მა-ჯუამ-ს („მადლობა“). ამ მეცნიერთა აზრით, ქართულში დღეს შესატყვისი ძირი არ ჩანს, თუმცა, სავარაუდოდ, მეგრულსა და ლაზურში ეს ფუძე ან ქართულიდან უნდა შესულიყო, ან სვანურიდან: „ სვან. ჯუამ და ლაზ. ხომ- ჯომჴმ-ა (ჩუხუა, 2000-2003: 410).

რაჭა-ლეჩხუმსა და სვანეთში დადასტურებულია დღესასწაული **„ხვამლობა“**, რომელიც იმართებოდა ამაღლების მეორე შაბათს (სულთმოფენობაზე). „სახვამლობო“ კაკლის ხის ქვეშ ლოცულობდა ოჯახის უფროსი ქალი, რომელიც ანთებდა სანთელს და ამ დღისთვის სპეციალურად დაკლულ და შემწვარ წიწილას შემოავლებდა კაკლის ხის ქვეშ მიყვანილ ბავშვებს და დალოცავდა მათ“ (აბაკელია 1997: 112-113).

**ხვამლ**- ძირთან დაკავშირებით, ტარიელ ფუტყარაძე აღნიშნავს, რომ ლეჩხუმში დიდი მთის სახელი – ხვამ-ლ-ი არის საერთოქართველური ვა-

რიანტი; კერძოდ: **ხვამ** ლოცვაა, ხოლო **ხვამ-ლ-ი** – სალოცავი ადგილი. მისი აზრით, **ხვამ-ლ-** სიტყვაში **-ლ** ისეთივე სუფიქსია, როგორც **თოვ-ს – თოვ-ლ-ი**, **მამა – მამ-რ-ი...** ფორმებში (ფუტკარაძე, 2005: 168-169). **ლ-**ს ფუნქციაა კუთვნილობის, წარმომავლობის გამოხატვა. შესაბამისად, ხვამლი – სალოცავი ადგილია, ან ადგილი, სადაც სალოცავი დგას||სალოცავიანი ადგილი. **ოხვამური** – სალოცავი: (ჭარაია 1997: 177-178).

ტერმინი **ზედაშე** ცნობილია ღვთაებისადმი შეწირული სოფლის მეურნეობის პროდუქტების აღსანიშნავად საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში. **ზედაშე** შესაწირავი ღვინოა სულხან-საბას განმარტებით. მის შესატყვისად, სამეგრელოში ტერმინ **ოხვამერი**-საც იყენებენ. **ოხვამერი**, **სალოცავი**, **ზედაშე**, **სათაო**, **თავეული** ადგილობრივია, ქართული წარმოშობისაა (მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, 1963: 158). „აზღაღური **ოხვამემ** თის ქილისეფეტუ“ - აზღაღის სამლოცველოს თავზე ეკლესიები იყო (ყიფშიძე, 1939: 698).

სალოცავ ღვინოს სამეგრელოში ტერმინი **ბენღვინი** ჰქვია. სოფ. პირველი მაისის მკვიდრი გაიოზ მირცხულავა (ხობის რ-ნი, 82 წლის) აღნიშნავს, რომ ბენღვინი მათ ოჯახში მხოლოდ შესაწირის დროს იხსნებოდა (ინჰყაფუდ). **ბენღვინი** ალ. ქობალიას მეგრულ ლექსიკონშიც განმარტებულია, როგორც **ზედაშე**. (ქობალია, 2010: 60).

ცნობილია, რომ სამეგრელოში სოფ. მუხურში (ჩხოროწყუს რ-ნი) ოცი-ნდალეს წმ. გიორგის თავისი მამული ჰქონდა, რომელსაც **ხატიშ ბინეხს** ეძახდნენ: „თე ბინეხის (ვენახს) თოდუამ გვარი ულუანდუ დო შხვას გვარს უფლება ვაულუდ ობინეხეშა მინულაში“- ამ ვენახს თოდუას გვარი უვლიდა და სხვა გვარს შიგ შესვლის უფლება არ ჰქონდა. თოდუას გვარიდან იყო არჩეული მეხატული (რესპონდენტი, ანტონ თოდუა, სოფ. მუხური, 80 წლის). მწიფობის, მოსავლის ნაყოფიერების ღვთაებაა **აგუნა** (ქობალია, 2010: 8). სამეგრელოში წვიმის ღვთაებისადმი მიძღვნილ ღვთაებას **კოხინჯობას** უწოდებდნენ (კოხმა ნათესი რომ არ გააფუჭოს) (ქობალია, 2010: 374).

**ოხვამური ლაგვანი** (სალოცავი ქვევრი) ცნობილია მთელ სამეგრელოში. სამეგრელოში ჭურს სახელს მისი სიდიდის მიხედვით არქმევდნენ. საშუალო ტანის ჭურჭელს **ლაგვანი** ერქვა. **ლაგვანი** - არგვანი (Íაგვანი) (ელიავა, 1997: 202). „ღვინი გეიშუმუ ჟირ ლაგვანი“ - ღვინო შეგისვამს ორი ქვევრი. „ლაგვანიშე ღვინი ლაგვანიში უმოსი ხირკეთი ვეშელავა“ (ხალხ. სიბრძნე, 1994: 78). **ლაგვანი** იყო: ერთკოკიანი, ორი, სამი, ხუთი, ათი, თხუთმეტი, ოცი, ოცდახუთი და ოცდაათკოკიანები. დანიშნულების, ანუ სალო-

ცავების მიხედვით, ყველა ლაგვანს თავისი სახელი ჰქონდა; მაგალითად: **ოდუდია, ოდაბადე, სალორონთო, სამანცხვარო, დიდი ოხვამერი** (ქაჯაია, 2002: 178). ლაზურში ლაგვანს (ქვევრი) **ლამგვანი** ჰქვია (თანდილავა, 2013: 393). ლაზურ ტექსტებში ქვევრი მეგრული **ლაგვან**-ის იდენტურია: „**ოხო-რეფე ნა კოდუმტან, ჴერეფს ლაგვანი მოშალამს - სახლებს რომ აგებენ იმ ადგილებში ქვევრი გაითხრება** (ი. ასათიანი, 2012: 17). ლაზ. **ლანგვან-ი||ლა-მგვან-ი, ნო-ლანგვან-ე** (ტოპ.) მეგრ. **ლაგვან-ი „ქვევრი“**; შდრ. ქართ. **ლაგვინ-ი** (საბა) (ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში და ჩუხუა, 2015: 809). **ოხვამერი** ორგვარი მნიშვნელობისაა: 1. საკულტო ადგილი, სადაც ლოცვა-რიტუალი სრულდება და 2. შესაწირავი (ღვინო, პური, სანთელი, თაფლი და სხვ.) ამგვარი მნიშვნელობისაა იმერულ-რაჭული „სალოცვილი“ - ქართული „საწირავის“ შესატყვისი. ტერმინისათვის ამოსავალია სიტყვა **ხვამა** „ლოცვა“ (შდრ: ოხვამე „ეკლესია“) (თოფურია, 1984: 123).

**სადაბადო (მეგრ.)** ქალის სალოცავი ქვევრია, რომელიც ოჯახის სალოცავი ქვევრიდან შორს ემარხა (ანთელავა, 2017: 538). **სანწკელო** მეგრული ლოცვაა, რომელსაც მეგრელები შემოდგომით ქვევრთან ატარებდნენ. ამ დღეს საგანგებოდ აცხობდნენ ლავაშის ფორმის პურს, ანთებდნენ სანთლებს და ლოცულობდნენ: „მარდიან მანცხვარ წკნელ, სქან ტიბანი ქომუჩით მა, ჩქიმ მოთასი დო გამნაჭყამს“- მადლიანო მაცხოვარო წკნელ, შენი წყალობა მოგვეცი მე, ჩემს შვილიშვილს და შთამომავლობას (მაკალათია, 1941: 321).

**სკიბუმ ოხვამერი** (ხელსაფქვავის სალოცავი) ერქვა ლოცვას, რომელსაც ასრულებდნენ ჭირნახულის დაბინავების შემდეგ ნებისმიერ დღეს. ს. მაკალათიას ცნობით შობა-კალანდას შუა რომელიმე დღეს დიასახლისი გამოაცხობდა „ჭვიშთარს“ (ყველიან ან ქონიან მჭადს) მიიტანდა ხელის წისქვილთან და დაილოცებოდა, რომ წისქვილის დაფქული მუდამ ხვავიანი და გემრიელი ყოფილიყო, რომ არასდროს მოკლებოდათ, შემდეგ ჭვიშტარს ოჯახის ყველა წევრს გაუნაწილებდა (ანთელავა, 2017: 584).

**ყვანაშ ხვამა** (მეგრ. ყანის ლოცვა) დღემდე შემორჩენილია სამეგრელოში (სახეცვლილი ფორმით) მას **ხვამა ივანობა**-საც (იავნობისთვის ლოცვა) ემახიან. სამეგრელოში სიმინდის შემოსვლის შემდეგ მეგრელები დიდ წილად მას სთესდნენ, მაგრამ ღომის ღომის ყანებიც ჰქონდათ. აღნიშნული თვის მეორე ნახევარში მხოლოდ ღომის ყანაში ლოცულობდნენ. ოჯახის უფროსი ხისგან გაკეთებულ ჯვარს შუა ყანაში დაასობდა, რომლის მხრებზე მოსავლის სიმბოლოს „კაკლარიშ ორდოხუს“ ჩამოკიდებდა; ჯვრის გარ-

შემო ოჯახის წევრებს დააჩოქებდა, მუხლს თვითონაც მოიყრიდა და წმ. ილიას სახელზე ლოცულობდნენ, შესთხოვდნენ მოსავლის დაცვას და ბარაქას (ანთელავა, 2017: 704).

**ცურზენიშ ოხვამერი** (მეგრ. ყურძნის სალოცავი) რიტუალია, რომელსაც ყურძნის დამწიფებამდე ასრულებდნენ, გამოაცხოვდნენ კვერებს, წაიღებდნენ ვენახში და მიწაში ჩაფლავდნენ. ამით ღმერთს უხვ მოსავალს შესთხოვდნენ (მაკალათია, 1941: 331).

**შქვითულიშ ხვამა (შვიდეულის ლოცვა)** - მოსავლის დაბინავებასთან დაკავშირებული მეგრული სალოცავია, რომელიც მოსავლის აღების შემდეგ იმართებოდა, ოქტომბრის ბოლო ორშაბათს. ამ დღეს შვიდ სულ სხვადასხვა ცხოველს სწირავდნენ. აქედან უნდა იყოს წარმომდგარი მისი სახელი შქვითულა (შქვითი მეგრ. შვიდს აღნიშნავს) (მაკალათია, 1941: 320).

**ჭვენიერობა** საგაზაფხულო ციკლის დღეობაა სამეგრელოში (ქობალია, 2010: 709), რომელიც სოფ. ბანძაში (მატვილის რ-ნი) იმართებოდა ნააღდგომებს, ახალი კვირის ორშაბათს. რესპონდენტ ნელი დავითაიასგან (სოფ. ონტოფო, აბაშის რ-ნი, 89 წლის) ჩავიწერეთ ლოცვის ტექსტი: „წმ. გიორგი, ამდღანერ ჭვენარობას სი ქომჩით გომორძგუაა, ძალი დო ღონე, ძინა მუნაწიშ დო ნახანდიშ, ტერი ქუმოძირი დამაცხებული, მოულირი სუმარს დო მენძელს არძა ზნახება დო ხვამა გოუტიბინე“- წმ. გიორგი, დღევანდელ „ჭვენარობას“ შენ მომეცი გამარჯვება, ძალა და ღონე, გამიმრავლე მოსავალი და ნაჯაფი, მტერი მანახე დამარცხებული, მოსულ სტუმარს და მასპინძელს ყველა სათხოვარი და ლოცვა აუსრულე“.

**ჭვე** მერგულად ჭვავს ნიშნავს (ქობალია, 2010: 709). შესაძლებელია ეს ლოცვა ჭვავის და ზოგადად მარცვლეულის კარგი მოსავლისთვის ყოფილიყო განკუთვნილი და სახელწოდებაც „ჭვენიერობა-ც“ ამას გულისხმობდეს. ზოგადად სარიტუალო ყოფა და წეს-ჩვეულებანი ადასტურებს ქართველთა ერთიანობას: „არამცთუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც, საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ რომ ამ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონია“ (ჯავახიშვილი, 1979: 156).

#### **გამოყენებული ლიტერატურა:**

**აბაკელია (1997):** ნ. აბაკელია, სიმბოლო და რიტუალი ქართულ კულტურაში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, თბილისი;

- ანთელავა (2017):** ნ. ანთელავა, კავკასიის ხალხთა მითები და რიტუალები, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი;
- ასათიანი (2012):** ი. ასათიანი, ლაზური ლექსიკონი, თბილისი;
- ბატონიშვილი (1941):** ვ. ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (თ. ლომოური, & ნ. ბერძენიშვილი, რედ.), თბილისი;
- ბოროზდინი (1934):** კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი, 1854-61 წლების მოგონებანი (თ. სახოკია, მთარგმნ.), თბილისი;
- თანდილავა (2013):** ა. თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, (მ. ჩუხუა, რედ.), გამომცემლობა „საარი“, თბილისი;
- თოფურია (1984):** ნ. თოფურია, ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფის ისტორიიდან, (თ. ოჩიაური, რედ.), თბილისი;
- მაკალათია (1941):** ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ.,
- მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, 1963:** მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XII-XIII, ეძღვნება გიორგი ჩიტაიას, თბილისი;
- ტულუში (1988):** ა. ტულუში, ერთი ქართული წარმართული ღვთაებრივი სახელის გამო. ცისკარი (2) თბილისი;
- ფუტკარაძე (2005):** ტ. ფუტკარაძე, ქართველნი, ქუთაისი;
- ქაჯაია (2002):** ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი (ტ. II), გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი;
- ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში, & ჩუხუა (2015):** ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ლ. მემიშიში, ლაზურ-მეგრული გრამატიკა, მორფოლოგია (ლაზურისა და მეგრულის საერთო ძირ-ფუძეთა ლექსიკონი), გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი;
- ქობალია (2010):** ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი;
- შარდენი (1975):** ე. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი;
- ჩიქობავა (1936):** ა. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი;
- ჩუხუა (2000-2003):** მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი.
- ჭარაია, პ. (1997):** პ. ჭარაია. მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი
- ჭინჭარაული (1998):** ა. ჭინჭარაული, კიდევ ერთი ბერძნული წარმომავლობის სიტყვა, ქართველური ონომასტიკა, თსუ;
- ხალხური სიბრძნე (1994):** ხალხური სიბრძნე, ტ. I, მეგრული და ლაზური ანდაზები: აღმანახი „მსგეფსი“, თბილისი;
- ჯავახიშვილი (1979):** ივ. ჯავახიშვილი, მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის, ტომი II, ნაწ. I, თბილისი;